

Gemeente
Amsterdam

Amsterdam en Schaatsen

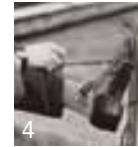
Eeuwen in beweging

Amsterdam en Schaatsen

Eeuwen in beweging

Inhoudsopgave

Inleiding

Ouder dan de Elfstedentocht

De Amsterdamsche IJclub

De oudste schaatsfoto's

Het eerste officiële WK allround

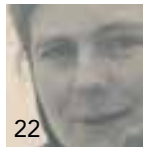
De Twintigplaatsentocht

Sonja Henie in Amsterdam

Gonne Donker

Schaatsende soldaten

Het Elfstedenverhaal van Willem Augustin

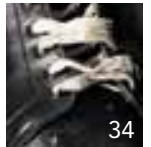
Anne Frank op het ijs

Sneeuw op de baan

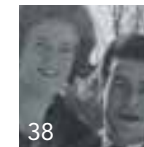
Amsterdamse Viking

De Jaap Edenbaan

Sjoukje Dijkstra

Carry Geijssen

Shorttrack

Klupschaats

Schaatsen in het Olympisch Stadion

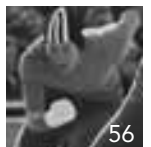
Schaatsgeschiedenis op straat

Levend erfgoed

Colofon

Een man bindt zijn schaatsen onder bij het clubgebouw van de Amsterdamsche IJclub. Verenigde Fotobureaux N.V., ca. 1930, Stadsarchief Amsterdam

Inleiding

De oudste schaatsen die in Nederland zijn gevonden dateren al van omstreeks 700. Het zijn botten van runderen of paarden die met zezen of palingvellen onder de voet werden gebonden. Met een prikstok duwde de schaatser zich vooruit. Zo gleed hij over het ijs. Maar van sport was toen vermoedelijk nog geen sprake. Vanaf wanneer precies het schaatsen als sport werd beoefend, is moeilijk te zeggen. Wel is bekend wanneer de oudste schaatsclubs zijn opgericht die sportwedstrijden hielden.

Eén van de oudste ijsclubs van ons land is de Amsterdamsche IJclub, opgericht eind december 1864. Woensdag 21 december 1864 om 8 uur 's avonds werden de statuten vastgesteld op een vergadering in gebouw Diligentia in de Kalverstraat. De eerste wedstrijd zou op 5 januari 1865 worden verreden, maar dat ging helaas niet door. Het was gaan dooien. Op 16 februari kon de wedstrijd alsnog plaatsvinden. Het register met de lijsten van namen van de eerste bestuurders, gegevens over de wedstrijden en financiële overzichten, maakt deel uit van het archief van de IJclub dat wordt bewaard in het Stadsarchief.

In 1889 vond voor het eerst een wereldkampioenschap schaatsen allround plaats. Dat was op het Museumplein in Amsterdam. Het kampioenschap eindigde onbeslist omdat niemand drie van de vier wedstrijdafstanden won. Dat lukte

Jaap Eden in 1893 wel. Hij was de eerste Nederlander die de wereldtitel veroverde. In 1895 en 1896 herhaalde hij zijn succes. De kunstijsbaan die in 1961 opende in Amsterdam is naar hem genoemd: de Jaap Edenbaan. Het is de oudste nog in gebruik zijnde kunstijsbaan van de wereld. Er komen jaarlijks circa een half miljoen bezoekers.

Soms kan er nu ook worden geschaatst in het Olympisch Stadion in Amsterdam. In 2014 werd er tijdens de Olympische Winterspelen in het Russische Sotsji en ter gelegenheid van een NK voor het eerst een tijdelijke kunstijsbaan aangelegd in het Olympisch Stadion. Dat gebeurt tijdens de Olympische Winterspelen 2018 in het Zuid-Koreaanse PyeongChang weer, dit keer gekoppeld aan de Wereld Kampioenschappen Allround. Daarmee komen de wereldkampioenschappen precies 125 jaar nadat Jaap Eden op het Museumplein de titel veroverde, weer naar Amsterdam. Vanaf 18 januari t/m 28 februari 2018 is de Coolste Baan van Nederland geopend voor alle schaatsliefhebbers.

Dit boekje belicht de geschiedenis van het schaatsen in Amsterdam. Lees alles over de wedstrijden op het Museumplein en bij het Olympiaplein in Amsterdam; over de twaalfstedentocht en de twintig-plaatsentocht, waarbij Amsterdam deel uitmaakte van de route. En natuurlijk over de grote schaatsers en schaatssters die hier hun triomfen vierden.

1676 Ouder dan de Elfstedentocht

De oudste melding van de Elfstedentocht is uit 1749 als wordt geschreven over 'Pier die d'elf Steden van Vriesland op één dag heeft in het rond gereden'. Veertien jaar later verscheen het boek *Historische Beschryvinge van Friesland*: 'Het is ook meer als eens gebeurt dat goede Schaatse-ryders op een winterse dag alle XI Steden van Friesland doorgereden en gezien hebben.'

De Twaalfstedentocht

Een kleine honderd jaar voor die meldingen lag Amsterdam al op de route van de Twaalfstedentocht, een monsterlijk lange tocht van bijna 300 kilometer door Noord-Holland - langs Haarlem, Amsterdam, Weesp, Naarden, Muiden, Monnikendam, Edam, Purmerend, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik en Alkmaar. Op 19 december 1676 vertrokken Claes Ariszoon Caeskoper, Majjndert Arent, Jakop Blau en Jakop Buur om vier uur in de ochtend – allemaal als inwoner van Koog aan de Zaan. Om half negen 's avonds waren zij weer thuis.

'Voelt niet één der ijsclubs in het Westen des lands zich geroepen in deze vorstperiode den 12-steden-tocht te doen herleven?'

Deze schaatsers reden bij volle maan, wat twee dagen vóór de kortste dag van het jaar noodzakelijk was. Op 19 december 1676 kwam de zon pas iets na acht uur op en was al om kwart voor vier 's middags weer onder. Van de ruim zestien schaatsuren was meer dan de helft in het donker of schemer gereden.

Claes Caeskoper was de gangmaker, afkomstig uit de gegoede Zaanse burgerij. In zijn aantekeningen beschreef hij kort en zakelijk zijn Twaalfstedentocht, want het enige wat hij vastlegde was de volgorde van steden en dat het na vertrek uit Alkmaar begon te sneeuwen.

Alleen door deze persoonlijke aantekeningen weten we van de Twaalfstedentocht, want verder werd er weinig ruchtbaarheid aan gegeven. Waar de Elfstedentocht in Friesland vanaf de achttiende eeuw een terugkerend verschijnsel is geworden van dappere individuen met sinds 1909 een georganiseerde tocht, gebeurde dat niet in Noord-Holland. Sinds 1676 is deze tocht slechts één keer herhaald door de gebroeders Klaas en Willem Oostindie, net als hun voorgangers afkomstig uit Koog aan de Zaan.

Klunen en storm

Op 29 december 1822 passeerden de broers Oostindië ook de twaalf steden van Noord-Holland, alhoewel zij deze andersom aflegden. Omdat de Zuiderzee nog niet was bevroren, moesten ze dertig kilometer méér afleggen dan in 1676, waarvan een groot deel klunend.

Ijspret in 1619 in de buurt van Alkmaar, een van de twaalf steden.

Simon Fokke naar Hendrick Averkamp, 1722-1784, Rijksmuseum Amsterdam

De wind werd gedurende de dag steeds stormachtiger. Pas na 24 uur waren ze thuis, waarna zelfs *De Nederlandsche Staatscourant* erover schreef. Zelf deden de schaatsers dat in de *Algemeene Kunst- en Letter-Bode* van 1828.

In de twee eeuwen daarna heeft nooit iemand voor een derde keer de twaalf Noord-Hollandse steden op één dag geschaatst, alhoewel *De Telegraaf* op 25 december 1938 een oproep deed: 'Voelt niet één der ijsclubs in het Westen des lands zich geroepen in deze vorstperiode

den 12-stedentocht te doen herleven?' Dagblad *De Zaanlander* reageerde positief. 'Waar zijn de Zaanse nazaten?' vroeg het zich op 29 december 1938 retorisch af. 'Voelen zij er niets voor om morgenavond bijeen te komen, overmorgen de twaalf-stedenbaan te verkennen, Donderdag de organisatie op papier vast te stellen en diezelfde avond per radio de twaalfstedentocht op Nieuwjaarsdag uit te schrijven?'

Het is er nooit van gekomen.

1864 De Amsterdamse IJclub

Naast het Olympisch Stadion ligt het IJbaanpad, een naam die direct verwijst naar zijn eigen verleden. Tussen 1937 en 1989 zat daar de Amsterdamsche IJclub (AIJC) uit 1864 – een vereniging die al ruim anderhalve eeuw een grote invloed uitoefent op het schaatsen in deze stad.

hardrijderij gehouden.' Het was een groot succes, net als een tweede hardrijderij een week later, wat leidde tot een akte op 21 december 1864 met als openingszin: 'Er wordt eene Vereeniging opgericht, onder den naam van Amsterdamsche IJclub'. De acht oprichters waren werkzaam in de scheepvaart en bijna allemaal van Friese afkomst, schreef de AIJC in zijn jubileumboek uit 1914, 'zich door den aard van hun bedrijf te water of aan den waterkant vanzelf tot het schaatsenrijden aangetrokken'.

In de beginjaren telde de vereniging zo'n 300 tot 500 leden, per seizoen wisselend in aantal. Twee factoren zullen een rol hebben gespeeld bij het ledenaantal: een koude winter en een goede ijsbaan. Op het weer hadden zelfs de Amsterdamse notabelen geen invloed, maar op de aanleg van een schaatsbaan dan weer wel. Verhuizen in 1879 naar het Vondelpark en vooral naar het terrein achter het Rijksmuseum in 1887 zorgden voor een enorme ledengroei. In de winter van 1879/1880 had de AIJC voor de eerste keer meer dan duizend leden, een verdubbeling in één jaar! De grootste groei was in de winter van 1886-1887 toen het terrein achter het Rijksmuseum in gebruik werd genomen: van 1447

Gekostumeerde hardrijderij van de Amsterdamsche IJclub op de Singelgracht.
Emrik en Binger, 1870, Stadsarchief Amsterdam

Eene Vereeniging opgericht

Het begon allemaal op 10 januari 1864, zoals *De Amsterdamsche Courant* schreef: 'Onder begunstiging van het schoonste en tevens zachtste winterweder, hetwelk een groot gedeelte der bevolking van de hoofdstad naar buiten gelokt had, werd op den Buiten-Amstel vóór het gebouw der Amsterdamsche Roei- en Zeilvereeniging De Hoop, de door deze vereeniging aangekondigde

Een drukke dag op de populaire ijsbaan op het IJclubterrein, dat we nu het Museumplein noemen.
Onbekende fotograaf, ca. 1910, Stadsarchief Amsterdam

leden naar 2398. Op deze plek bleven de schaatsers tot de verhuizing naar het IJbaanpad in 1937.

Henri Berlage

In 1905 opende de AIJC een clubgebouw en bestuursgebouw aan de Van Baerlestraat met een openingswoord van Henri Berlage – twintig jaar nadat

de architect op hetzelfde plein samen met Theodorus Sanders een tribune had gebouwd voor de harddraverijen. Een verhuizing van de ijsbaan was in de jaren dertig echter noodzakelijk omdat het Museumplein steeds meer in gebruik werd genomen voor andere activiteiten. In 1947 werden club- en bestuursgebouw afgebroken.

Locaties van de ijsbanen van de AIJC

- 1875: Singelgracht
- 1879: Van het Thorbeckeplein en Reguliersgracht tot de brug tussen de Leidsestraat en het Koningsplein
- 1879: Vondelpark
- 1880: Museumplein
- 1883: Willemspark
- 1887: Museumplein
- 1937: het IJbaanpad
- 1989: baan opgeheven

De belangrijkste wedstrijd uit de geschiedenis van het AIJC is het WK allround van 1893 – zie pagina 14. In de jaren ervoor had ze echter ook al de officieuze wereldkampioenschappen gehouden. In 1889 en 1890 kende dit 'Meesterschap der wereld' geen winnaar, omdat niemand drie afstanden had gewonnen – een absolute voorwaarde in die tijd. In 1891 slaagde de Amerikaan Joe Donoghue voor de eerste keer om wel aan deze eis te voldoen en werd daarmee de eerste schaatswereldkampioen ooit, al was het officieus.

Schaatsen op de Amstel,
op de voorgrond een
koek-en-zopie.

Jacob Cats, 1783,
Stadsarchief Amsterdam

1880 De oudste schaatsfoto's

Een prachtig onderdeel van de beeldbank van het Stadsarchief Amsterdam zijn de duizenden stereofoto's uit de negentiende eeuw. Een stereofoto bestaat uit twee opnames die vanuit een iets verschillend standpunt zijn gemaakt.

Stereofoto van schaatsers op het IJclubterrein, op de achtergrond het Rijksmuseum. Onbekende fotograaf, ca. 1885, Stadsarchief Amsterdam

Zo wordt het principe van onze ogen nagebootst, die ook vlak naast elkaar staan als ze naar een object kijken. De hersenen voegen die twee verschillende beelden samen tot een vloeiend geheel met drie dimensies. Bij stereofoto's moet een speciale bril zorgen voor ongeveer hetzelfde effect – als een heel verre voorganger van de huidige 3D-films.

Er is ook een aantal stereofoto's gemaakt van schaatsers met de oudste uit circa 1880 in het Vondelpark. Verder zijn er

opnames vanaf de ijsbaan achter het Rijksmuseum, die werden gemaakt vlak nadat dit museum in gebruik was genomen. Weer enkele jaren later werd er met deze techniek een koek-en-zopientent op de Keizersgracht vastgelegd.

Met behulp van een speciale bril zien we zo opeens de negentiende-eeuwse sport in drie dimensies. Het enige wat we eigenlijk nog missen zijn filmbeelden uit die tijd, maar die werden toen helaas nog niet gemaakt. Dankzij enkele opmerkelijk

ke fotoseries van rond 1890 zijn we echter alsnog in staat om bewegend beeld van schaatsers te maken.

Schaatsslag in beeld

In 1888 en 1889 werden enkele schaatsers achter het Rijksmuseum gefotografeerd met behulp van een ingenieuze techniek. Over het ijs werden draadjes gespannen die waren verbonden met enkele fotocamera's op een rij. Als een draadje brak maakte het toestel een foto, bij elke camera opnieuw. Met vier of acht foto's heel kort achter elkaar werd zo een schaatsslag vastgelegd.

De hersenen voegen die twee verschillende beelden samen tot een vloeiend geheel met drie dimensies.

Dit heette *momentphotografie*, een soort voorloper van de film. Als de verschillende foto's versneld achter elkaar worden vertoond, ontstaat er een filmisch effect van beweging. In het digitale tijdperk is het heel makkelijk om dat effect zichtbaar te maken door er een zogenaamd gif-bestand van te maken. Hierdoor ontstaat een bewegende foto, waarmee we een schaatsslag uit 1889 zien alsof die op film is vastgelegd. Het werkt alleen op een computerscherm en niet op papier.

Er zijn drie van die fotoseries van schaatsers bekend, die rond 1890 op de ijsbaan achter het Rijksmuseum werden gemaakt. Zo werd de techniek van het hardrijden op de schaats onderzocht, wat

eind negentiende eeuw nog een geheel nieuw sportfenomeen was. *Momentphotografie* was daarmee de verre voorloper van de moderne bewegingswetenschap.

Eeuwen in beweging

De eerste fotoserie staat in het boek *Wintertijd* van Pim Mulier uit 1893. Hierop zien we Klaas Pander, een belangrijke wedstrijdschaatser uit Haarlem. De tweede reeks komt uit een jubileumboek van *De Amsterdamsche IJclub* uit 1914. De laatste serie is een soort van tekenfilm, gemaakt met behulp van *momentphotografie* en gebaseerd op het boek *Skating* van Charles Tebbutt uit 1892. Hierop zien we de Amerikaanse schaatser Joe Donoghue, die in 1891 in Amsterdam de eerste wereldkampioen schaatsen werd, nog officieus.

Dankzij de negentiende-eeuwse technieken van stereofotografie en *momentphotografie* zien we het Amsterdamse schaatsen van ruim 125 jaar geleden bijna zoals de mensen het toen zelf ook zagen: driedimensionaal en in beweging. We hebben de eeuwen letterlijk in beweging gebracht.

1892 Het eerste officiële WK allround

Op 23 en 24 juli 1892 was de oprichtingsvergadering van de Internationale Schaatsunie ISU, aanvankelijk als Internationale Eislauf Vereinigung. Dat dit hartje zomer gebeurde, was vanwege de Internationale Sporttentoonstelling die toen in Scheveningen was, de eerste grote expositie over sport in ons land. Voor de meeste mensen onder de 600.000 betalende bezoekers was dit een eerste kennismaking met sport – tevens een goede plek om een internationale sportkoepel op te richten.

Het eerste besluit

Eén van de eerste besluiten van de schaatsofficials betrof de spelregels bij internationale vierkampen. 'Er werd bepaald', schreef *Het Algemeen Handelsblad*, 'dat de Engelsche maten daarbij niet meer worden gebruikt en in 't vervolg bij internationale kampioenschappen alleen over 500, 1500, 5000 en 10000 M. zou worden gereden.'

'De deftigste pruikjes maakten een sprongetje.'

Op de ijsbaan achter het Rijksmuseum werd op 13 en 14 januari 1893 het eerste officiële WK allround gehouden, volgens de regels van de schaatskoepel. In de jaren ervoor waren daar ook al wereldkampioenschappen geweest, maar niet volgens de internationaal vastgestelde regels. Voor de winnaar was er een beker ter waarde van 600 gulden en een brede oranje sjerp. De Haarlemse schaatser Jaap Eden won beker én sjerp, wat zowel in Amsterdam als in zijn eigen stad uitbundig werd gevierd. "De stemming was vol geestdrift", aldus *De Telegraaf*,

"en vooral Eden werd donderend toegejuicht."

Deftige pruikjes

Het Nieuws van den Dag merkte op dat er in Haarlem een ongekend feest was uitgebroken: 'Nog nooit heeft uw correspondent zijn stadgenooten zoo uit den band zien springen, als toen heden in den middag het bericht kwam, dat onze Jaap ook op de 500 meter de vreemdelingen had verslagen en hij alzoo kampioen der wereld was geworden. De deftigste pruikjes maakten een sprongetje.' *De Telegraaf* had volkomen gelijk toen het samenvattend schreef: 'De Nederlandsche Schaatsenrijdersbond en Amsterdamsche IJclub kunnen met genoegen op dit ijsfeest terugzien. De mededinging was buiten verwachting en het succes schitterend voor onze Hollanders.'

Nog dezelfde maand dankte Eden hoogstpersoonlijk zijn fans met een advertentie in de krant – iets wat kampioenen tegenwoordig via de sociale media doen. In *Het Nieuws van den Dag*

Jaap Eden, de winnaar van het eerste officiële WK Allround. Onbekende fotograaf, ca. 1895, Noord-Hollands Archief

van 26 januari 1893 plaatste Eden tussen de rouwadvertenties deze tekst: 'Geachte Landgenooten! Voor de talrijke, zeer gewaardeerde hartelijke blijken van hulde en sympathie, mij dezer dagen geschonken, betuig ik mijn besten dank. Vriendelijk groetend, JAAP EDEN. Haarlem, Jan. 1893.'

De schaatskampioen volgde hiermee het voorbeeld van de Amsterdamse roeier Janus Ooms, die in de voorgaande jaren zijn supporters ook al via advertenties had bedankt voor de vele huldeblijken.

Precies 125 jaar later is het WK allround

nog steeds een vierkamp met als afstanden de 500, 1500, 5000 en 10.000 meter – zoals vastgelegd in 1892 in Scheveningen. Dit evenement is daarmee het oudste wereldkampioenschap dat volgens de oorspronkelijke opzet wordt gereden!

De winnaars van 2018 moeten daarom maar een advertentie plaatsen met als tekst: 'Geachte Schaatsgenooten! Voor de talrijke, zeer gewaardeerde hartelijke blijken van hulde en sympathie, ons dezer dagen geschonken, betuigen wij onze besten dank. Vriendelijk groetend, [naam van wereldkampioen]'

1917 De Twintigplaatsentocht

In de nacht van 13 en 14 januari 1916 werd ons land getroffen door de Zuiderzeevloed, een overstroming waarbij in de regio boven het IJ tientallen doden vielen. Slechts een jaar later was hetzelfde gebied decor voor een idyllische schaatstocht.

De oorlogswinter van 1917

De winter van 1917 zorgde voor enorme problemen in Europa, dat toen al ruim twee jaar werd verscheurd door de Eerste Wereldoorlog. De situatie aan het front was in de extreme vorst nog verschrikkelijker dan gewoonlijk. Zelfs in het neutrale Nederland ontstond een tekort aan voeding en brandstof en vrozen de verbindinglijnen letterlijk vast.

Er was ook veel schaatsplezier in ons land, want voor de eerste keer in bijna 25 jaar lag er weer eens een dik pak ijs. Er was een Elfstedentocht, op de ijsbaan achter het Rijksmuseum zwierden duizenden Amsterdammers en schaatsende Marker meisjes poseerden als typisch Hollands verschijnsel voor de geïllustreerde tijdschriften.

Het Algemeen Handelsblad leverde een bijdrage aan het enorme aantal winterevenementen met de Twintigplaatsentocht van 3 februari 1917. De schaatsers werden uitgedaagd tot een tocht van 55 kilometer, vertrekkend vanuit het Tolhuis in Amsterdam-Noord. Via Buiksloot, Landsmeer, Den IJp, Oostzaan, Zaandam, Het Kalf, Wormer, Jisp, Wijdewormer, Neck, Purmerend, Kwadijk, Middellie, Edam, Monnickendam, Broek in Waterland, Zunderdorp, Nieuwendam

en Buiksloot voerde de route weer terug naar het Tolhuis. In die tijd waren dat inderdaad nog twintig onafhankelijke plaatsen, nog voor de grote Amsterdamse annexatie van 1921.

Ongeveer 600 mensen meldden zich aan voor deze Twintigplaatsentocht. Ter vergelijking: de Elfstedentocht een week eerder had slechts 150 deelnemers. 'Dagenlang rammelden alle telefoons op Het Handelsblad en verre stemmen vroegen of ze ook mee mochten doen,' aldus het organiserende dagblad. Bij de inschrijfbalie in het Tolhuis stonden honderden deelnemers drie kwartier als haringen in een ton om een startkaart te bemachtigen. Na veel gedoe stond iedereen dan eindelijk op het ijs.

'Daar zwierden we, lekker weer als van ouds, over de lange, gladde banen.'

Een lust, een genot

Het Handelsblad had die dag een schaatsende verslaggever op het ijs, die het bijzonder naar zijn zin had. 'Daar zwierden we, lekker weer als van ouds, over de lange, gladde banen. 't Werd een lust, een genot, een heerlijkheid. En voort ging het, steeds maar de vroolijke groepjes achterop, vlug even de kaart

Drukke aan de start van de Twintigplaatsentocht.

Onbekende fotograaf, Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/Het Leven, 1917

laten afstempelen aan de eerste controle bij 't koekezoopje, verder - en je hoorde de krassend zingende muziek van je schaatsen op 't ijs weer, dat 't alles om je heen een bonte lust werd, - en in 't voorbij gaan groette je juichend allerlei lieve vrienden, - op 't ijs zijn alle vrienden lief! - wien je te vlug af was.'

Onderweg kwamen de herinneringen aan de Zuiderzeevloed wel naar boven, want de verslaggever zag alle ellende weer voor zich: 'Als we verder voorbij

Monnickendam rijden door 't land vol water, dat nu overal gestremd ligt, dan schieten ons in de herinnering diezelfde landschappen van een jaar her, toen de boot ons elken dag bracht langs nieuwe tooneelen van watersnoodellende; toen grauwe en dreigende luchten zwaar hingen boven wankele boerenwoninkjes en diepondergelopen streken.'

De Twintigplaatsentocht is daarna nooit meer verreden.

1934 Sonja Henie in Amsterdam

Sonja Henie is één van de beroemdste schaatssters aller tijden. Ze won vanaf 1927 tien wereldtitels en driemaal olympisch goud en vervolgde daarna haar loopbaan als filmster en bij de Hollywood Ice Revue. In 1934 kwam ze naar Amsterdam om de eerste Nederlandse kunstijsbaan te openen, bij het Sportfondsenbad aan de Linnaeusstraat.

Alleen al haar aankomst in Amsterdam beheerste het nieuws, want eindelijk kregen de Nederlanders eens de kans om de wereldster met eigen ogen te zien. 'Sonja Henie zal hedenavond om 21.50 uur te Amsterdam arriveeren met den Parijschen trein,' aldus *De Telegraaf* op 21 november 1934. 'Sonja droeg een elegante tijger-bontjas,' schreef dezelfde krant een dag later, 'en een coquet fluweelen dopje – hoog model, latest fashion – met een grappig veertje er boven op, een veertje dat geen oogeblik niet danste, want de eigenaresse er van vlinderde van den een naar den ander.'

Zo weergaloos en zo meeslepend

In het weekend van 24 en 25 november was de officiële opening met een ijsfeest, waar Henie de adem van duizenden toeschouwers ontnam. Wederom *De Telegraaf*: 'Coquette trippelpasjes gingen over in gedurfd snelle wendingen en sprongen. Razend snelle pirouettes wisselden af met gracieuze bewegingen en op dit alles werd het stempel gezet van een élégance zoo weergaloos en zoo meeslepend dat, toen zij haar demonstratie kunstrijden beëindigd had en zij stralend haar bloemen in ontvangst

had genomen, zij het Amsterdamsche publiek, dat juichend stond te applaudiseeren, iets had meegedeeld van haar ongeëvenaard kunstenaarschap.'

Tot vreugde van de Amsterdamse kinderen werd er maandag op de radio gezegd dat Henie nog diezelfde middag om half vier een gratis show gaf. 'De aankondiging had zoo'n geweldig succes, dat het bijna angstwekkend werd,' zo schreef *Het Nieuwsblad van Friesland*. 'Niet minder dan 16.000 kinderen kwamen opdagen en eenige honderden moesten teleurgesteld worden. Er waren speciale politie-maatregelen noodig om deze lawine van kinderen op te vangen en later weer te verspreiden. 't Geval heeft aangetoond, dat Sonja Henie zich in de groote belangstelling van de jeugd mag verheugen.'

Ik ook!

Annie Verlee was er in 1934 bij als negenjarig meisje. "Ik was totaal gebiologeerd", zei ze in 2014 tegen schaats-historicus Marnix Koolhaas. "Zoiets had ik nog nooit gezien. Dat je zo prachtig kon dansen en springen op het ijs, en die pirouettes! Dat wilde ik ook."

De Noorse kunstrijdster Sonja Henie wervelt over de nieuwe kunstijsbaan. Onbekende fotograaf, 1934, Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/Het Leven

Bij schoenenwinkel Zwartjes op de Utrechtsestraat vond ze kunstschaatsen, die ze voor haar tiende verjaardag van haar ouders kreeg. Zo'n beetje elke dag stond ze op de kunstijsbaan, die in 1940 wegens financiële problemen alweer werd gesloten. Gelukkig kwam er een baan in de Apollohal voor de dagen zonder natuurijs, waar ze in 1950 Sjoukje Dijkstra ontmoette, acht jaar oud. Verlee herkende het talent en nam haar

onder haar hoede, samen met Joan Haanappel.

"Ik was totaal gebiologeerd."

Zo werd de basis gelegd voor de latere successen van met name Dijkstra. Wat begon bij een weergalozige voorstelling in 1934 leidde in 1964 tot Nederlands eerste gouden medaille op de Winterspelen – meer hierover op pagina 38.

De Keizersrace,
een 150 meter sprint wedstrijd
op de bevroren Keizersgracht.
Robin Utrecht, 2012, ANP

1937 **Gonne Donker**

Gonne Donker was de eerste Nederlandse vrouw op een WK allround, maar desondanks is haar opmerkelijke schaatsloopbaan verdwenen uit onze collectieve herinnering. Haar sportieve ambities waren eigenlijk te groot voor ons land.

Donker werd op 2 maart 1918 geboren in IJpendam als dochter van huisarts Jacobus Donker. Als kind had ze veel belangstelling voor sport, zoals schaatsen, zwemmen en fietsen. 'Een wervelwind,' schreef *Het Nieuws van den Dag* op 6 januari 1940, 'soepel, kwiek, rad, een beeldje van gezondheid en fleur, gaaf als gezond ijs van een dag, en een schalksche kampioene.'

Protest

In de jaren dertig was Donker veruit de beste langebaanschaatster van het land, alhoewel de Schaatsbond in die jaren amper belangstelling toonde voor een serieuze vrouwencompetitie. Haar eerste wedstrijd in januari 1933 won ze meteen, slechts veertien jaar oud. Eind 1934 startte ze met trainingen op de ijsbaan in de Linnaeusstraat, die in het vorige hoofdstuk werd beschreven.

In 1937 deed Donker in Davos mee aan het WK allround als eerste Nederlandse vrouwelijke schaatser ooit. 'Dat meisje zal 't wel leren,' aldus het tijdschrift *Revue der Sporten*. Dat was goed voorspeld, want op het WK van 1939 was Donker de snelste op de 500 meter, ondanks sterke zijwind, dooi en natte sneeuw. Ze leek zelfs op weg naar de tweede plaats in het eindklassement,

Gonne Donker was een pionier in het vrouwenschaatsen. Onbekende fotograaf, 1940, Historisch Centrum Leeuwarden

maar na een val op de 5000 meter vervolgde ze haar race in een verkeerde baan. Haar Poolse tegenstander Zofia Nehringowa diende een protest in, vermoedelijk omdat dit haar enige kans was om op de derde plaats te eindigen bij deze afstand. De jury was het met Nehringowa eens, waarna Donker werd gediskwalificeerd – ook voor de eindrangschikking. Tot op hoge leeftijd reageerde Donker boos als ze de naam hoorde of foto zag van Nehringowa.

'Soepel, kwiek, rad, een beeldje van gezondheid en fleur, gaaf als gezond ijs van een dag, en een schalksche kampioene.'

Zwarensteijn

Bij thuiskomst na dit wereldkampioenschap werd ze ontvangen door zowel de schaatsbond als haar vader, mede omdat ze net die dag haar 21e verjaardag vierde. *De Telegraaf*: 'Alom werd de kranige rijdstster met haar behaalde successen geluk gewenst, hetgeen met een bloemenhulde gepaard ging. Een oogenblik stond Gonne Donker wat beduusd te kijken, daar een dergelijke hartelijke ontvangst haar verraste.' Haar volgende kans op succes was op de Olympische Winterspelen van 1940, maar vanwege de Tweede Wereldoorlog werden die afgelast.

In 1940 verscheen Donker nog wel op Nederlandse banen, maar haar overmacht was te groot. Bij wedstrijden in

Aalsmeer bijvoorbeeld reed zij de 500 meter binnen een minuut en was daarmee twaalf seconden sneller dan haar naaste belager. Een jaar erna trouwde ze met Hendrik Zwarensteijn. Haar bekendheid was toen zo groot dat Polygoon de beelden van dit feest opnam in zijn bioscoopjournaal. Er zijn geen meldingen meer van wedstrijden met Donker sinds haar huwelijk.

Tijdens de oorlogsjaren verrichtte de familie Donker verzetsactiviteiten, zo zei zoon John Zwarensteijn in 2010. In 1952 is de familie Zwarensteijn naar de Verenigde Staten verhuisd, waar Gonne na zestien jaar huwelijk scheidde van Hendrik Zwarensteijn. Ze kreeg vier kinderen en vijf kleinkinderen. Tot haar dood op 5 februari 2005 woonde ze in de Verenigde Staten.

Zofia Nehringowa op het Pools kampioenschap schaatsen in Warschau. Onbekende fotograaf, 1931, National Digital Archive, Poland

1940 Schaatsende soldaten

Zolang we op het ijs staan, leeft Nederland nog. Prinses Juliana liet zo in januari 1940 in ieder geval zien dat het dagelijkse leven gewoon doorging, ondanks de oorlogsdreiging. Ze stapte op het ijs, onder toezien van de nationale pers: 'Prinses Beatrix was mede van de partij. Gepakt in een reisdeken mocht zij op een sleetje mee het ijs op om op haar manier te genieten van den stralenden wintermorgen.' De koninklijke winterpret van 1940 was een nationaal belang.

Schaatsende militairen oefenen op de bevroren Hollandse waterlinie.
Co Zeijlmeaker, 1940, Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/Het Leven

Patrouilles op ijs

Ook onder de gemobiliseerde soldaten speelde het schaatsen een rol, want de winter van 1940 was koud genoeg voor een Elfstedentocht. Er was daarom

voldoende gelegenheid voor schaatspatrouilles van soldaten, ook weer met de nationale pers erbij. 'Het ijs is voor den verdediger, voorzoover hij met schaatsen is uitgerust, een bondgenoot,'

oordeelde *Het Algemeen Handelsblad*, 'hetgeen bleek bij oefeningen, waarbij schaatspatrouilles opdracht hadden, verloren gegane punten in het zgn. voorterrein te hernemen. Het medevoeren van een lichten mitrailleur ondervindt geen bezwaren. In luttele oogeblikken is het object bereikt.'

'Op het Nederlandse ijs staat ons leger paraat.'

Ook populaire weekbladen als *Het Leven* en *Panorama* plaatsten uitgebreide fotoreportages van militaire oefeningen op bevroren watervlaktes. De boodschap was duidelijk: op het Nederlandse ijs staat ons leger paraat. Het zal op de vijand weinig indruk hebben gemaakt, maar dit propaganda-offensief was toch vooral bedoeld voor de Nederlandse lezersmarkt.

Militaire kampioenschappen

De wintermobilisatie van 1940 trof wel veel schaatstoppers, zoals Herman Buyen uit Amsterdam. Precies in die prachtige winter moest hij keer op keer toestemming vragen aan de militaire autoriteiten voor deelname aan een wedstrijd. 'Ook deze jongens hunkeren er naar om aan wedstrijden te kunnen deelnemen,' aldus *Het Nieuwsblad van Friesland*. 'Welke aangesloten vereeniging zal de eerste zijn om een langebaanwedstrijd te houden voor militairen?'

Op 6 januari 1940 was er in Amsterdam

zo'n wedstrijd voor militairen op de ondergelopen atletiekbaan bij het Olympiaplein. 'De deelneming was open voor de militairen, die zoowel in als om Amsterdam gelegerd zijn', aldus *De Telegraaf*. Er deden zo'n honderd man van verschillende onderdelen mee. 'Het was een lust voor de jongens om op dit fraaie baanvlak de beenen uit te slaan, het ijs is hier altijd even goed onderhouden en er werden dan ook prestaties geleverd, die het aanzien waard waren.' De winnaar van de 800 meter kreeg een zilveren medaille van de gemeente Amsterdam, maar de meeste belangstelling was voor de sigaren en sigaretten, die ook als prijzen werden uitgelooft.

De prinsesjes schaatsen

Uiteindelijk is er tijdens de Tweede Wereldoorlog geen enkele gevechtshandeling op het ijs verricht, maar bleken al die voorbereidingen inderdaad vooral propaganda. Zolang we maar op het ijs staan, leeft Nederland tenminste nog, al komt het nieuws vanuit Canada. 'Uit Ottawa komt het bericht,' seinde persbureau Reuters daarom eind 1944, 'dat de Prinsesjes Beatrix en Irene thans bezig zijn zich te oefenen in het schaatsenrijden, zoodat zij bij terugkeer in het vaderland deze echt-Nederlandse sport op onze ijsbanen kunnen beoefenen.'

Waarmee ook de koninklijke winterpret van 1944 van nationaal belang bleek.

1941 **Het Elfstedenverhaal van Willem Augustin**

Het bijzondere aan de Elfstedentocht is de bijhorende vertelcultuur. Minne Hoekstra bijvoorbeeld won in 1909 twee prijzen bij de eerste georganiseerde Elfstedentocht: als snelste schaatser en als beste verteller over zijn tocht. Zijn verhaal werd zelfs uitgegeven in het boek *De historische Elfstedentocht van 2 januari 1909*. Ook daarna legden Elfstedenwinnaars hun ervaringen vast op schrift, tot in de jaren vijftig, net als vele andere deelnemers.

Schlittschuh laufen

Het allermooiste Elfstedenverhaal aller tijden is van Willem Augustin uit Amsterdam, die aan alle tochten van 1941 tot en met 1997 heeft meegedaan. Het is te lang om in zijn geheel te plaatsen, maar gaat over zijn eerste tocht, die van 1941, een dag vóór zijn achttiende verjaardag. Omdat Augustin de laatste trein naar Leeuwarden had gemist, ging hij 's nachts op de fiets naar Friesland, dwars door verduisterd oorlogsgebied en met tien graden vorst. "Ik moest goed zoeken naar de borden naar Leeuwarden."

Om half twaalf 's nachts stond hij in Den Oever en klopte bij iemand aan. "Mijnheer, ik moet naar Leeuwarden toe. Ik zoek de Afsluitdijk." Dat dit levensgevaarlijk was vanwege het uitgaansverbod hield de Amsterdammer niet tegen. Hij blufte zich dan ook zonder moeite langs een Duitse versperring op die dijk. "Ich moet Schlittschuh laufen," zei Augustin terwijl hij zijn schaatsen toonde. "Ze wisten geloof ik niet eens wat dat was." De soldaten maakten een wegwerpgebaar. "Dat begreep ik meteen.

Dus gauw die schaatsen terug in de tas, en ik meteen weer weg."

Leeuwarden, Leeuwarden

In Harlingen werd hij opgepakt wegens het schenden van het uitgaansverbod. "Ik zal wel in slaap vallen," zei hij op het politiebureau, "maar je moet me dan wel wakker maken om vier uur. Want dan moet ik weer verder. Toen ben ik maar weer de borden gaan volgen naar Leeuwarden, Leeuwarden, Leeuwarden." Hij kwam net op tijd aan om zich in te schrijven voor de Elfstedentocht, die inmiddels al van start was gegaan. Onderweg kreeg Augustin te eten van een boer, waarna hij verfrist de tocht uitreed – ondanks die nachtelijke fietstocht. "'s Avonds om een uur of half negen kwam ik aan, en dat was een goede tijd." In een pakhuis viel hij daarna uitgeput neer op een stapel zakken. "Ik was in een poep en een scheet weg natuurlijk." Met zijn laatste geld kocht hij de volgende dag een treinkaartje terug naar Amsterdam, want hij had geen zin in nog een fietstocht. "Dat mag je best weten."

Toeschouwers moedigen deelnemers aan de Elfstedentocht van 1941 aan.
Van Bilsen, 1941, ANP

Sindsdien is Augustin onlosmakelijk verbonden aan de Elfstedentocht. Op latere leeftijd verhuisde hij zelfs naar Hindeloopen om in de buurt van het Schaatsmuseum te wonen, de plek van de grootste collectie over de Elfsteden-geschiedenis. "Ik ben hier elke ochtend, effe een bakkie halen. En 's middags nog eentje om een uur of drie. Een soort aanloopje van me, gezelligheid."

Op 31 oktober 2004 overleed hij door de gevolgen van een val in zijn huis.

In Amsterdam-West ligt nu de Willem Augustinstraat, tussen de Wim van Estlaan en Gerrie Knetemannlaan – een terecht eerbetoon aan de Amsterdammer met het mooiste Elfstedenverhaal aller tijden.

1941 Anne Frank op het ijs

Ook Anne Frank hield van schaatsen, alhoewel ze door gezondheidsklachten niet zo goed was in sport. In haar dagboek schreef ze dat ze met gym nooit meedeed omdat haar ledematen te snel uit de kom schoten. Volgens de Anne Frank Stichting deed ze wel aan heilgymnastiek bij een sportleraar of fysiotherapeut.

Echte kunstschaatsen

In de winter van 1938 leerde Anne schaatsen en stond vanaf toen graag op het ijs in de Apollohal. Op 13 januari 1941 schreef ze in een brief aan haar Zwitserse neef Bernd Elias dat ze niets liever deed dan daar schaatsen. Ze reed op schaatsen die ze had gekregen van Margot, haar oudere zus.

Juist in die tijd waren er drie Elfsteden-winters op rij: in 1940, 1941 en 1942. In de eerste twee winters zal Anne hoogstwaarschijnlijk buiten hebben geschaatst, maar daarna was dat niet meer mogelijk vanwege de anti-Joodse maatregelen. Sinds 15 september 1941 was het ze niet meer toegestaan om deel te nemen aan openbare bijeenkomsten en om gebruik te maken van openbare inrichtingen. Op 1 november 1941 werd Joden verboden lid te zijn van een sportvereniging.

Een oude foto

Er bestaat zelfs een foto van Anne op het ijs, samen met haar vriendinnen, onder wie Ansje de Leeuw. In 1961 werd deze tentoongesteld op een expositie in Berlijn, georganiseerd door de Amsterdamse tekenaar Anton Witsel. Hij had de foto weer gekregen van de vader van Ansje de Leeuw. De foto werd

op 11 april 1961 afgedrukt in *Het Algemeen Handelsblad*, de eerste publicatie in ons land.

Bijna een kwart eeuw later dook de foto opnieuw op in het fotoboek *De wereld van Anne Frank*. Blijkbaar was vergeten dat de schaatsfoto al in 1961 in Amsterdam terecht was gekomen, want in een verhaal van Nico Scheepmaker op 13 september 1985 in *De Leeuwarder Courant* werd hierover niets gemeld. Integendeel, volgens Joke Kniesmeyer van de Anne Frank Stichting had zij die foto nog maar net gekregen. Zoals Scheepmaker schreef: 'Op 22 april kreeg de Stichting van de lerares Nederlands Mieke de Moor uit Bergen op Zoom een foto van Anne Frank, schaatsend met vier vriendinnetjes in het Vondelpark in 1941, die zij ooit uit een oud Nederlands oefenboekje voor de MULO, waarschijnlijk voor de 3e of 4e klas, had gescheurd toen dat werd opgeruimd. De Anne Frank Stichting kende de foto niet.'

Sindsdien is er weinig nieuwe informatie gevonden over deze bijzondere schaatsfoto van Anne Frank. De Anne Frank Stichting blijft daarom geïnteresseerd in eventuele aanvullingen.

Margot Frank (rechts) en haar vriendin Hetty Ludel op de eerste kunstijsbaan van Nederland, het bevroren buitenbad van het Sportfondsenbad in Amsterdam Oost. Onbekende fotograaf, 1938, © Anne Frank Fonds Basel, Zwitserland

Margot Frank

Van Margot Frank bestaat trouwens ook een foto op het ijs. Zij was sportiever dan haar zus en deed naast schaatsen aan skiën en roeien. Ze was verder lid van tennisvereniging Temminck aan de Zuidelijke Wandelweg, waarvan eveneens een afbeelding bestaat, samen met haar vriendinnen op de baan.

Op 4 augustus 1944 werd Margot opgepakt op het onderduikadres op de Prinsengracht, samen met Anne, haar ouders en nog vier onderduikers. Margot werd vermoord in Bergen-Belsen, net als haar zus.

**Wintergezicht op Amsterdam
met schaatsers op het IJ.**
Charles Leickert, 1850,
Rijksmuseum Amsterdam

1942 Sneeuw op de baan

Het NK Schaatsen van 1942 was op het IJsbaanpad in Amsterdam, naast het Olympisch Stadion. Dat was althans de bedoeling, want de tweede wedstrijddag werd afgelast wegens sneeuw op de baan. Teleurgesteld dropen de rijders en toeschouwers af, onwetend van het gevaar waaraan ze bloot hadden gestaan.

De Amsterdamsche IJclub droeg de praktische verantwoordelijkheid voor de organisatie van het kampioenschap van 24 en 25 januari. De schaatsbond, die tijdens de oorlog geen toestemming had voor een koninklijke eretitel en daarom net als de Nederlandse Schaakbond de vervelende afkorting NSB droeg, was erbij om de regels in de gaten te houden.

Herman Buyen

In aanloop naar de titelstrijd werd vooral veel verwacht van de Amsterdammer Herman Buyen, ook omdat hij het jaar ervoor al het NK had gewonnen. Voor eigen publiek kreeg de heersend kampioen daarom de meeste kansen toegedicht. Na de eerste wedstrijddag leidde hij inderdaad het klassement, ondanks een valpartij op de 5000 meter waardoor hij met zijn gezicht op het ijs over de finish gleed. De teleurstelling was echter groot toen de organisatie op zondagochtend het NK staakte vanwege de sneeuwval de nacht ervoor. 'Niet alleen bij hen, die goed geklasseerd stonden, doch ook bij de anderen,' schreef *Het Haarlems Dagblad*. De wedstrijdleiding volhardde in haar besluit en stuurde iedereen weg. Het NK werd pas op 7 en 8 februari in Zutphen afgehandeld, waar Buyen alsnog won.

Pas in 1987 werd de werkelijke reden bekend waarom het kampioenschap in Amsterdam werd gestaakt. Siem Heiden sprak toen met Marnix Koolhaas van de VPRO, die een radioserie maakte over sport in de oorlog.

Heiden, in 1928 met Wim Kos de eerste Nederlandse schaatser ooit op de Olympische Winterspelen, was organisator van het NK en werkte daarbij samen met schaatsofficial Gerrit van Laer. Tussen de wedstrijden door kregen ze een tip dat de Duitsers op zondag een razzia hadden gepland onder de toeschouwers, iets wat meer gebeurde bij sportwedstrijden in oorlogstijd.

De teleurstelling was echter groot toen de organisatie op zondagochtend het NK staakte vanwege de sneeuwval de nacht ervoor.

Tijdens zo'n wedstrijd waren altijd veel jonge mannen aanwezig, zowel op het veld als op de tribune, die dan als krijgsgevangenen naar Duitsland konden worden afgevoerd. Er dreigde dus groot gevaar, maar Heiden en Van der Laer konden daarover niets zeggen in het openbaar, omdat ze dan zelf zwaar zouden worden gestraft. Hun oplossing

Sneeuwschuiven op de baan van de Amsterdamse IJclub.

Joop van Bilsen/Anefo, 1950, Nationaal Archief

was simpel en doeltreffend: ze gooiden zelf sneeuw op de baan om de Duitsers een geloofwaardig excuus te geven.

Gered

Normaal gesproken zou die sneeuw op het ijs geen probleem zijn geweest, en was die desnoods door de rijders zelf verwijderd tijdens enkele extra schoonmaakbeurten. Heiden en Van der Laer weigerden dat echter hardnekkig, zoals de kranten toen al schreven, en namen daarbij de woede van de rijders voor lief. Ze moesten ook de gok nemen dat de

gemiddelde Duitser zo weinig van schaatsen afwist dat die niet meteen zou snappen dat sneeuw op de ijsbaan bijzonder ongeloofwaardig is voor het staken van een nationaal kampioenschap van één van de belangrijkste sporten van ons land.

De opzet slaagde echter en daarmee hebben Heiden en Van der Laer het leven van honderden mannen gered, die anders waren afgevoerd voor de Duitse oorlogsindustrie.

1947 De Amsterdamse Viking

Al meer dan een halve eeuw winnen topschaatsers internationale prijzen op de Viking-schaats. Deze fabriek staat in Almere, maar de oorsprong van dit wereldberoemde merk ligt in Durgerdam, in de werkplaats van Co Lassche.

Jacob – “Ze noemen me Co” – Lassche werd in 1919 geboren en zat in de Vogelbuurt op de lagere school. Hij was klasgenoot van Tip de Bruin, die later een bekendheid werd met zijn *boutique* in de herenmode op de Nieuwendijk. Als 18-jarige jongen maakte Lassche zijn eerste schaatsen, waarmee hij met zijn vrouw veel bekijks trok. Na de oorlog – een periode waarin hij door verzetsactiviteiten in verschillende strafkampen had gezeten – ging hij gewoon verder.

“Hij kón het! Dat zag ik direct.”

Schaatsen uit blik

In een kelder in Durgerdam slaagde Lassche erin om schaatsen te maken uit de blikken, die de Geallieerden boven Nederland hadden uitgeworpen tijdens de voedseldroppings, de zogenaamde *Welfare-biscuitblikken*. “Beter materiaal was er toen niet voor handen,” vertelt zijn zoon Bert, zelf inmiddels al tientallen jaren schaatsenslijper in Schellingwoude. Zijn vader verzamelde die blikken daarom bij het levensmiddelenbedrijf Griep in Nieuwendam en met zijn ervaring als koperslager bij scheepswerf ‘t Kromhout maakte hij er van alles mee, onder meer schaatsen voor eigen gebruik. Met de fabricage deed Lassche veel praktische ervaring op, alhoewel hij tegen het

probleem aanliep dat winkeliers zijn schaatsen pas wilden verkopen als schaatser Jaap Havekotte de kwaliteit garandeerde. Havekotte behoorde toen bij de nationale schaatstop en liep in 1942 maar net de nationale titel mis bij het allroundtoernooi in Zutphen.

Zo bracht Lassche op Sinterklaasavond 1947 een bezoek aan Havekotte. “Er werd bij wijze van surprise bij me thuis gebeld,” vertelde Havekotte begin 1949 aan het tijdschrift *Sportief* over Lassche. “Hij zei me dat hij een paar winkels was

Een paar lage noren, het eerste model schaatsen dat Viking maakte in de fabriek aan de Gerrit Doustraat.

Viking, 1948-1950, Nederlands Openluchtmuseum

De schaatsenfabriek in Durgerdam waar Co Lassche na 1952 zelfstandig schaatsen maakte. Onbekende fotograaf, 1952, Historisch Centrum Amsterdam Noord

af geweest, maar dat de winkeliers ze niet wilden verkopen alvorens ze van mij een certificaat van deugdelijkheid hadden verkregen. Het waren Noorse schaatsen. Ik bekeek ze heel grondig en kwam tot de conclusie dat ze slecht waren, maar dat de maker desondanks een eersteklas vakman moest zijn. Hij kón het! Dat zag ik direct.”

Schaatsgrootheden

Lassche maakte 25 paar schaatsen van beter materiaal en bood die aan Havekotte aan. Die eiste alleenrecht van verkoop en kreeg die ook. Begin 1948 werden deze exemplaren aangeboden op de Jaarbeurs in Utrecht, waarna er maar liefst 340 paar werden verkocht! Er moesten dus snel nieuwe exemplaren worden gemaakt. Het duo startte in

februari 1948 een compagnonschap met een werkplaats in de Gerard Doustraat. Korte tijd later volgde een fabriek in de 3e Oosterparkstraat met een bijkantoor in de Ceintuurbaan.

De omzet groeide spectaculair, maar de samenwerking tussen Lassche en Havekotte kwam al in 1952 tot een eind vanwege een meningsverschil. Havekotte ging verder met Viking, dat inmiddels al meer dan een halve eeuw levert aan de internationale schaatsgrootheden – van Ard Schenk tot Ireen Wüst.

Maar het begon dus allemaal in Durgerdam, zoals Havekotte zelf op hoge leeftijd nog vaak tegen zoon Bert heeft gezegd: “Zonder Co zou ik nooit met de Viking zijn begonnen.”

1961 De Jaap Edenbaan

Precies in het weekend dat Henk van der Grift als eerste Nederlander in 56 jaar het WK allround won, werd besloten tot de bouw van de Jaap Edenbaan. Op 21 februari 1961 was het daarom dubbel feest voor de Nederlandse schaatsers: een wereldtitel en de komst van de eerste kunstijsbaan van ons land. Het was een fundamentele doorbraak voor de schaatsersport in ons land, want eindelijk konden de Nederlandse toppers in eigen land trainen.

Tekort aan sportaccommodaties

De Jaap Edenbaan is niet alleen aan Van der Grift te danken, alhoewel de vreugde vanwege zijn wereldtitel het beslissende zetje was – al helemaal in een tijd dat Nederlands schaatssucces niet vanzelfsprekend was. De eerste plannen voor een kunstijsbaan in Amsterdam zijn namelijk van veel eerder, al in 1955 was er een voorstel voor een commerciële sporthal naast het Olympisch Stadion, inclusief een kunstijsbaan van 60 bij 26 meter. Het werd nooit uitgevoerd, ondanks het groeiende tekort aan sportaccommodaties.

“Hierbij geef ik deze ijsbaan de naam van mijn grootvader Jaap Eden.”

In 1958 richtte de Amsterdamse tafeltennisser Cor du Buy het Sociaal Verbond en Sportbelangen op, een stedelijke politieke partij die meer aandacht wilde voor sport. “We hebben geen winterwielersbaan, geen kunstijsbaan en er zijn te weinig sportzalen, renbanen en sportterreinen. Het Amsterdams verenigingsleven komt in de verdrukking door de zalennood.” In november 1960 riep ook de KNSB op tot een kunst-

ijsbaan, waarna zelfs het communistische dagblad De Waarheid zich bemoeide met deze besluiteloosheid: ‘Geen prettig vooruitzicht voor een land dat een Jaap Eden voortbracht, maar ook reactionaire politici voortbrengt die de sport in ons land elke behoorlijke basis onthouden.’

Stichting Sportinitiatieven Amsterdam

De Stichting Sportinitiatieven Amsterdam, opgericht in 1958 met vooraanstaande sportofficials als Ben Arts, Kick Geudeker, Hans van Swol, Hans Tetzner en Adrie Zwartepoorte, speelde uiteindelijk de doorslaggevende rol op bestuurlijk gebied. In december 1960 vertelde stichtingsvoorzitter Jaspers voor het eerst over de plannen voor een ijsbaan in Amsterdam, als reactie op voorzitter van de Nederlandse IJshockeybond, mr. J. A. C. Bierenbroodspot, die hierover in het openbaar had gesproken. ‘Wij hebben er zolang mogelijk mee gewacht, om niet onvoorbereid voor de dag te komen en Amsterdam niet nog meer de naam te geven van de stad waar alleen maar plannen worden gemaakt.’

Met succes, want twee maanden later nam de Nederlandse Sport Federatie

Er zijn regelmatig wedstrijden op de Jaap Edenbaan, zoals de KPN Marathon Cup. Onbekende fotograaf, 2015, Jaap Eden IJbaan

inderdaad het besluit om een kunstijsbaan te bouwen in Amsterdam-Oost. Het Amsterdamse college van Burgemeester en Wethouders zegde diezelfde week een garantie van een half miljoen gulden toe, waarmee het benodigde miljoen was geregeld. Het enthousiasme was daarna zo groot dat nog voor de opening van de nieuwe baan hardop werd gedroomd over de organisatie van het WK allround van 1963 in Amsterdam – helaas tevergeefs.

Op 22 september 1961 werd bekend dat de nieuwe baan vernoemd zou worden

naar Jaap Eden, ‘om de herinnering aan deze roemrijke sportman vast te leggen’. Precies drie maanden later maakte kleinzoon Jaap Eden III dit officieel tijdens de opening: “Hierbij geef ik deze ijsbaan de naam van mijn grootvader Jaap Eden.” Met dank aan het wereldkampioenschap van Van de Grift werd zo de naam van Nederlands eerste schaatswereldkampioen vastgelegd.

1962 Sjoukje Dijkstra

Het gaat te ver om Sjoukje Dijkstra een Amsterdammer te noemen, maar het fundament voor haar internationale loopbaan werd wel in Amsterdam gelegd.

In 1942 werd ze geboren in het Friese Akkrum, maar nog voor haar eerste verjaardag verhuisde ze naar Amstelveen waar vader Lou een dokterspraktijk overnam. Via hem kwam Dijkstra als vanzelfsprekend in aanraking met sport.

“Hij deed aan hardrijden, wielrennen, zeilen, allerlei sporten. In 1936 heeft hij zelfs meegedaan aan de Olympische Winterspelen. In zijn praktijk keurde hij de Amsterdamse sportclubs.”

Sjoukje Dijkstra geeft met Manfred Schnelldorfer een demonstratie op de Jaap Edenbaan. Harry Pot/Anefo, 1963, Nationaal Archief

Verjaarscadeau

Op haar zesde verjaardag kreeg Dijkstra van haar vader haar eerste kunstschaatsen. Een bijzonder goede keus, bleek later, alhoewel ze heeft nooit geweten waarom hij op dat idee kwam. “Misschien heeft hij tijdens die Winterspelen van 1936 Sonja Henie zien rijden en was hij zo onder de indruk dat hij zich heeft voorgenomen om ooit kunstschaatsen aan zijn dochter te geven, mocht hij die krijgen.”

Het was in de winter van 1948 dat de zesjarige Sjoukje op de ijsbaan in de Apollohal stond, onder leiding van coach Jan Bauer. Haar vader stapte meteen op de coach af. “Hij stelde voor dat ik meer lessen mocht hebben als ik goed was. Bauer meende vast weer eens zo’n typische vader voor zich te hebben, maar na een paar weken had hij door dat ik inderdaad een talent was.” De trainingen waren tijdens publieksuren achter touwtjes, maar dat was geen probleem: “Ik was zes jaar en alleen maar blij dat ik op het ijs stond.”

“Er reed een pastoor over de ijsbaan, die niet keek waar hij ging. Hij viel bovenop me en toen was mijn been gebroken.”

Het eerste seizoen liep wel slecht af. “Er reed een pastoor over de ijsbaan, die niet keek waar hij ging. Hij viel bovenop me en toen was mijn been gebroken. Het was gelukkig aan het einde van het

seizoen. Die pastoor heeft me trouwens gewoon op het ijs laten liggen.” Er volgde een tweede jaar in de Apollohal, maar door sluiting werd Dijkstra gedwongen om uit te wijken naar Den Haag, toen nog de enige ijsbaan van het land. “En daar ontmoette ik Joan Haanappel.” In diezelfde tijd ontfermde Annie Verlee zich over Dijkstra en Haanappel.

Geen verzuim

In al die jaren verzorgde Lou Dijkstra het vervoer. “Om half vier haalde hij me van school en deed mij dan in de auto de schaatsen aan. Hij stemde zo zijn praktijk af op mijn trainingen, minstens twee of drie keer per week. Als ik schaatste, legde hij bezoeken af bij zijn Amsterdamse patiënten.”

Het is in die tijd maar één keer voorgekomen dat Dijkstra niet naar de ijsbaan ging. “Ik had die dag geen zin, want ik wilde liever spelen op straat. Mijn vader vond het prima, maar dan moest ik niet na een half uur klagen dat ik toch naar de baan wilde. Zo spraken we het af, maar na een half uur wilde ik eigenlijk alsnog schaatsen. Mijn vader wilde echt niet meer, waarna ik nooit meer heb afgezegd.”

In 1962 won Dijkstra als eerste Nederlander het WK Kunstschaatsen. Twee jaar later behaalde zij goud op de Olympische Winterspelen, óók een primeur voor ons land.

HET IJS-VERMAAK IN HET VONDELPARK. OP ZONDAG 10 JANUARI 1897

Ijsvermaak in het Vondelpark.
Johan Braakensiek, 1887,
Rijksmuseum Amsterdam

1968 Carry Geijssen

Carry Geijssen won in 1968 als eerste Nederlandse langebaanschaatser een gouden olympische medaille, eerder dan Kees Verkerk en Ard Schenk. Ze woonde nog in haar ouderlijk huis in de Kramatweg in Amsterdam-Oost en had daarmee het geluk dat ze opgroeide in de directe omgeving van de Jaap Edenbaan.

Geijssen was er in 1961 bij toen die baan werd geopend, veertien jaar oud en niet wetende dat haar een internationale schaatsloopbaan wachtte. "Ik had in het begin hele slechte schaatsen en daarom vond ik het helemaal niet leuk om op het ijs te staan. Het meest frustrerende was dat ik merkte dat ik goed kon rijden, maar dat me dat niet lukte vanwege de kwaliteit van de schaatsen. Pas toen ik een nieuw paar kreeg, kon ik eindelijk vrijuit rijden." En dat gebeurde dus op de eerste kunstijsbaan van het land, waar ze gewoon heen kon fietsen.

De magische winter van 1963

Haar tweede geluk was dat ze als beginnend schaatser de siberische winter van 1962 en 1963 meemaakte. Overal werden schaatswedstrijden op natuurijs georganiseerd met in Graft zelfs een complete vierkamp voor mannen, onder wie Ard Schenk en Kees Verkerk. Geijssen was er als toeschouwer bij, inmiddels zestien jaar oud en niet wetende dat ze later dat jaar met Schenk en Verkerk werd uitgenodigd om plaats te nemen in de kernploeg van de KNSB. Zelf reed ze die winter ook overal wedstrijden – het begin van haar loopbaan.

Zo blijkt 1963 het kanteljaar voor de

Nederlands schaatsgeschiedenis. Het was het jaar met de koudste winter van de twintigste eeuw. Op de koudste dag van die koudste winter werd de meest legendarische Elfstedentocht ooit gereden, die door Reinier Paping werd gewonnen. Schenk en Verkerk reden in Graft voor de eerste keer tegen elkaar – het begin van het Ard & Keessie-tijdperk. En voor het Nederlandse vrouwenschaatsen was dit schaatsjaar doorslaggevend met onder meer de doorbraak van Geijssen. Vóór 1963 telde Nederland amper mee in het internationale schaatsen. Daarna wel, dankzij de kunstijsbanen en een nieuwe generatie van mannelijke én vrouwelijke langebaanschaatsers.

Mijnheer Kalden

Op 11 februari 1968 won Geijssen olympisch goud op de duizend meter. Burgemeester Samkalden ging meteen erna naar Amsterdam-Oost om haar ouders te feliciteren. "Mijn moeder geeft hem een hand. En zegt: Komt u binnen, mijnheer Kalden. Tsjja, hij was net burgemeester en ze kende hem nog niet. En haar eigen broer heette Sam en dus dacht ze dat de burgemeester Sam Kalden heette."

Amsterdamse schaatster Carry Geijssen in actie op de Winterspelen in Grenoble.

Ron Kroon/Anefo, 1968, Nationaal Archief

"De buurt had geld ingezameld om me een auto te geven."

Bij thuiskomst wachtte Geijssen een grote ontvangst vanaf station Muiderpoort. "Tot aan mijn huis iets verderop stonden zo'n 25.000 mensen. De buurt had geld ingezameld om me een auto te geven." In bruikleen weliswaar, om haar status als amateursporter niet in gevaar te brengen. Hoe dan ook:

Fanny kreeg een fiets en Carry een auto. Samen met de andere Nederlandse schaatsters bezocht ze het stadhuis, waar de burgemeester net bijeen was met de commissie voor recreatie en sport. "Je bent vandaag een kind van Amsterdam," zei mijnheer Kalden, "dat met een gouden medaille, met een gouden rapport bent teruggekeerd. Je hebt Amsterdam ongelooflijk veel plezier gedaan."

1977 Shorttrack

Op de Jaap Edenbaan werden op 6 en 7 maart 1977 voor de eerste keer nationale kampioenschappen shorttrack gehouden. 'Naast de drie Nederlandse teams — Leiden, Amsterdam en de Lekstreek — nemen de vijf bekendste ploegen uit Engeland en een Schotse ploeg deel,' aldus *De Waarheid* in een aankondiging.

'Tevens zijn er deelnemers uit Zwitserland, Oostenrijk en Denemarken. Op het programma staan de 500 en 1000 meter individueel, alsmede de 3000 en 5000 meter aflossing.' Zo bereikte deze sport eindelijk Nederland, het land met zijn eeuwenoude schaatstradities.

Dat heeft heel lang geduurd, want in feite is shorttrack even oud als het langebaanschaatsen. Bij de oprichting van de International Skating Union in de 1892 werd gekozen voor de lange baan. De keuze van de nieuwe schaatsbond werd in Nederland inderdaad de standaard, maar internationaal was er wel degelijk een ontwikkeling van het shorttrack. Volgens de website *Schaatshistorie.nl* was deze tak rond 1890 vanuit het rolschaatsen ontstaan, dat toen erg populair was – ook in Nederland. In de Verenigde Staten werden in 1896 twee kunstijsbanen geopend met shorttrackwedstrijden voor enorme toeschouwersaantallen.

De opa van Yvonne van Gennip

In Nederland sloeg shorttrack alleen niet aan, mede door streng optreden van de nationale schaatsbond. Van twee Nederlandse schaatsers is bekend dat ze in 1925 in Vlaanderen tegen de beste

Belgische shorttrackers reden, maar dat zijn uitzonderingen. Het ging om de Haarlemmers S. de Vries en Gerrit Mettes, nota bene de grootvader van Yvonne van Gennip. Vanwege hun sportieve achtergrond op de lange baan hadden ze echter moeite om zich op het Belgische ijs te handhaven. 'Doordat zij minder getraind waren in de bochten moest Mettes zich met de derde plaats tevreden stellen,' stond er in ieder geval in het overlijdensbericht van Mettes op 17 september 1943.

In Amsterdam gebeurde er sporadisch ook nog wel eens wat met shorttrack, zoals met enkele wedstrijdjes vanaf 1934 op de kunstijsbaan aan de Linnaeusparkweg. De *Nederlandsche Vereniging ter Bevordering van het Hardrijden op de Schaats* wilde er in 1937 wedstrijden organiseren, maar dat zorgde voor een knallende ruzie met de Schaatsbond die niets van shorttrack wilde weten. Desondanks werd er rond 1940 een foto gemaakt in de Apollohal van een shorttrackwedstrijd met onder meer Jaap Havekotte – een incident.

Hardrijders Club Amsterdam

Pas diep in de jaren zeventig schoot het shorttrack eindelijk wortel in Nederland,

alhoewel het tot onze tijd zou duren voordat zowel het publiek als de schaatsbond het echt serieus nam. In januari 1975 was er een experimentele wedstrijd in de Jaap Edenbaan tijdens het NK kunstrijden. Volgens schaatshistoricus Marnix Koolhaas was de Hardrijders Club Amsterdam enkele maanden later de eerste club die deze sport serieus nam, maar daarvoor moesten de rijders wel naar België om mee te doen aan wed-

strijden – net als De Vries en Mettes precies een halve eeuw eerder.

In 1988 was shorttrack een olympisch demonstratietoernooi in Calgary met twee gouden medailles voor Nederland, maar desondanks ging de meeste aandacht naar de drieklapper van Van Gennip tijdens diezelfde Winterspelen – de kleindochter van die shorttrackpionier uit de jaren twintig.

WK shorttrack voor dames en heren in de Jaap Edenhal.
Rob C. Croes/Anefo, 1985, Nationaal Archief

1985 De klapschaats

Vanuit Amsterdam begon de grootste schaatsrevolutie ooit: de klapschaats. In 1978 legde Gerrit Jan van Ingen Schenau de basis als hoogleraar van de Vrije Universiteit toen hij begon aan zijn wetenschappelijke onderzoek.

Tonny de Jongs overwinning op klapschaatsen betekende de doorbraak van de klapschaats. Marcel Antonisse, 1996, ANP

Twee jaar later maakte hij zijn eerste prototype om er tot zijn verbazing achter te komen dat het patent voor de klapschaats al in 1894 was verleend. "Er is alleen geen bewijs dat het patent van 1894 daadwerkelijk is gebouwd,"

aldus Jos de Koning, tegenwoordig de belangrijkste wetenschappelijke kracht achter de klapschaats. Hetzelfde geldt voor een ontwerp uit 1936 van een zekere R. Handl voor een schaats met beweegbare hakplaat.

Geheim onderzoek

Het Amsterdamse onderzoek naar de klapschaats vond ondertussen plaats in absolute stilte. Ron Ket reed op 10 februari 1985 op de Jaap Edenbaan de eerste geregistreerde 500 meter, maar zonder journalisten. Henk Gemser was als toenmalig bondscoach ruim een jaar later de eerste, die in het openbaar positief sprak over de klapschaats. Tien dagen later schreef Bert Wagendorp als eerste sportjournalist een serieus artikel over de klapschaats, nog in *De Leeuwarder Courant*.

Tussen de proefrit van Ron Ket en de verhalen van Gemser en Wagendorp had het geheim van de klapschaats echter al even op straat gelegen. Op 18 oktober 1985 schreef Jaap van Kouterik het artikel 'Van koebeen tot klapschaats', dat werd afgedrukt in dagblad *De Waarheid*. Van Kouterik was goed op de hoogte: 'Het nieuwste van het nieuwste is de klapschaats. Enkele onderzoekers van de Vrije Universiteit zijn er al een tijdje mee bezig.' Van Ingen Schenau had alleen nog geen zin om erover te praten: 'Ik heb er eigenlijk al teveel over losgelaten. Ik ben nu bezig met patenten en probeer de schaats in productie te krijgen. Voorlopig vertel ik er dus nog niets over.'

Niemand heeft echter deze publicatie opgemerkt, want *De Waarheid* was in 1985 een klein progressief dagblad in de slotfase van zijn bestaan, slechts vijf jaar voor opheffing. Verder had de conservatieve schaatswereld geen enkel geloof in

deze vernieuwing, waar ze zich dan ook bijzonder weinig van aantrok.

Klak-klak-klak

Pas in 1994 voerden Eric van Kordelaar en Dick de Bles als coaches van het gewest Zuid-Holland als eerste de klapschaats in voor hun jeugdrijders. Met spectaculair resultaat, want binnen een jaar bereikte de ploeg met André Vreugdenhil en Raymond Barendse de nationale top. Desondanks bleef de schaatswereld ongeïnteresseerd. 'Er waren maar weinig mensen die mij hebben gefeliciteerd,' zei Vreugdenhil later.

"Oh, dacht ik, daar komt die dan, die nieuwe schaats. Klak-klak."

De echte doorbraak was op een wereldbekerwedstrijd vrouwen op 3.000 meter eind 1996, die door Tonny De Jong op klapschaatsen werd gewonnen. Gunda Niemann werd volkomen overrompeld, zei ze in 2017 in de film *Tien jaar wachten op applaus*. "Ik reed een paar ronden voor De Jong uit, maar ik bleef dat geluid maar achter me horen. Klak-klak-klak. En het kwam maar dichterbij. Oh, dacht ik, daar komt die dan, die nieuwe schaats. Klak-klak. Ik had geen enkele kans. Ik had geen tactiek meer, geen nieuw plan. Er was niets meer over."

De klapschaatsrevolutie was voltooid. Helaas maakte Van Ingen Schenau er maar weinig van mee, want in 1998 is hij overleden.

2014 Schaatsen in het Olympisch Stadion

In de winter van 2014 lag in het Olympisch Stadion de Coolste Baan van Nederland. Deze schaatsbaan was een initiatief van sportmarketingbureau House of Sports, waaraan de gemeente Amsterdam en partners als KPN meewerkten. Duizenden mensen stonden zo zelf op het ijs of bezochten het KPN NK allround en sprint in het slotweekend.

Bislett-gevoel

De eerste publieke discussie over zo'n buitenbaan op een historische locatie was in 2013 na een oproep van Marnix Koolhaas in De Volkskrant om de schaatssport nieuw leven in te blazen. Hij stelde voor om weer eens grote evenementen in de buitenlucht te organiseren, in plaats van in overdekte schaatshallen. 'In het aloude Bislett-stadion in Oslo en in het Olympisch Stadion in Amsterdam leggen we voor een paar dagen een tijdelijke kunstijsbaan. Een aloud gevecht in weer en wind. Want ook dat is onderdeel van de teloorgang van het hardrijden: het schaatsen is een veel te saaie indoor-sport geworden.'

'Wat op mij verder een enorme indruk maakte was het ondernemerschap van het project'

Het voorstel sloot aan bij een droom van Rintje Ritsma om weer eens een groot schaatsevenement te organiseren in de buitenlucht. De Friese schaatselegende noemt dat het Bislett-gevoel, verwijzend naar de legendarische openluchtbaan waar in 1986 voor de laatste keer een

WK allround werd georganiseerd, met Hein Vergeer als winnaar. Ook Patrick Wouters van den Oudenweijer van House of Sport was gegrepen door dit idee, sinds de jaren negentig de zaakwaarnemer van Ritsma. Dit zorgde voor een dynamiek die ertoe leidde dat de tijdelijke schaatsbaan er inderdaad kwam.

Ondernemerschap

Meer dan 100.000 mensen hebben hierop uiteindelijk geschaatst. Bijna veertigduizend mensen zaten tijdens de NK op de tribune. 'Wat op mij verder een enorme indruk maakte was het ondernemerschap van het project,' zo oordeelde Gijsbregt Brouwer op de website SportNEXT na afloop. 'De dertig medewerkers van House of Sports hebben drie maanden non-stop gewerkt, aangevuld met tientallen evenement freelancers om geschiedenis te schrijven. De Coolste Baan van Nederland heeft laten zien dat er leven is na het schaatsen op de indoorbaan en misschien nog wel belangrijker: dat lef en visie leiden tot een indrukwekkend evenement en vernieuwende sponsoring.'

De IJSTIJD! Winterspelen op De Coolste Baan, waarbij kinderen het in teamverband tegen elkaar opnemen. 2014, De Coolste Baan van Nederland

In maart 2017 werd bekend dat er opnieuw een Coolste Baan wordt aangelegd. Van 18 januari tot en met 28 februari wordt er weer geschaatst in het Olympisch Stadion. Het spectaculaire slot

van De Coolste Baan van Nederland wordt de ISU WK allround van 9 tot en met 11 maart - precies 125 jaar na het WK van 1893 in Amsterdam.

Schaatsen rond een voetbalwedstrijd

Op 22 december 1929 lag er voor de eerste keer een ijsbaan in het Olympisch Stadion, nota bene rond het voetbalveld waar Blauw Wit en Feyenoord een officiële competitiewedstrijd speelden! 'Af en toe belandde er 'n voetballer op zijn klosjes op de ijsbaan,' schreef *De Revue der Sporten*, 'waar hij elegant overheen gleeed, en de Blauw Wit-scheidsrechter maakte tot groot amusement van het publiek zelfs 'n tuimeling toen hij plots op het ijs terecht kwam.'

Voor 4 en 5 februari 1933 werden zelfs voorbereidingen getroffen voor een internationale schaatswedstrijd, 'zoals men in Nederland nog nooit tevoren heeft aanschouwd.' Deze vierkamp werd echter afgelast, 'niet alleen in verband met de dooi, doch ook omdat het technisch onmogelijk is, de ijsbaan in het Stadion aan de internationale bepalingen te laten voldoen.'

Een schaatser op de onder water gezette atletiekbaan in het Olympisch Stadion. De baan liep rond het voetbalveld, waar tegelijkertijd een wedstrijd werd gespeeld.

Vereenigde Fotobureaux N.V., 1929,
Stadsarchief Amsterdam

2015 Schaatsgeschiedenis op straat

De Amsterdamse schaatsgeschiedenis ligt soms letterlijk op straat. Op het Museumplein bijvoorbeeld is een plaquette die herinnert aan het bijzondere schaatsverleden van deze plek. Jaap Eden III verrichtte in 2015 de onthulling als kleinzoon van Jaap Eden, die daar in 1893 het eerste officiële WK allround won. Elders in Amsterdam komen we deze naam opnieuw tegen bij de Jaap Edenbaan, die in 1961 als eerste 400 meter kunstijsbaan werd geopend, wederom door zijn kleinzoon.

Deze gevelsteen met schaatser is te vinden in de Sint Luciënsteeg. Edwin van Eis, 2017

Een schaatsende Kerstman

Jos Pronk en Niko Mulder schreven het boek 'Acht eeuwen schaatsen in en om Amsterdam' met veel meer voorbeelden, vaak goed verstopt. Bij de ingang van het Amsterdam Museum zit een gevelsteen met daarop een tafereel met kerk en schaatser. Naast de Oudemanhuispoort staat een gebouw van architect Piet Marnette. 'De gevel aan de zijde van de Kloveniersburgwal heeft op de begane grond een grote schaatsvormige vensterpartij,' beschrijft de website Monumen-

ten.nl de situatie. En in het café 't Smalle op de Egelantiersgracht is op een raam een schaatsende Kerstman afgebeeld, zo op het eerste oog wat haveloos met zijn neus in een neut – meteen links om de hoek bij binnenkomst.

Wie het niet weet, ziet het alleen niet. Dat geldt al helemaal voor objecten in het straatbeeld, waar zich iets bijzonders heeft afgespeeld zonder dat er ergens melding van wordt gemaakt. In het gebouw van Odeon op het Singel werd

Het straatnaambordje van het Sonja Heniepad verwijst naar haar eerste Olympische overwinning in 1928. Edwin van Eis, 2017

op 17 september 1882 de Schaatsbond opgericht, de huidige KNSB. 'Vertegenwoordigd waren,' zo somde De Tijd op, 'Amsterdamsche Skatingclub, idem IJclub, IJclub Groningen, IJclub Haarlem en omstreken, IJclub Tjalf te Heerenveen, IJclub Kralingen en omstreken, IJclub Leeuwarden, Studenten-IJclub Leiden, IJclub Steenwijk en IJclub Winsum.' Door een foto uit 1912 weten we dat er toen op de zolder van Odeon zelfs een ijsbaantje lag, gemaakt uit reuzel, aluin en zwavel. Op de brug Lekkeresluis op de hoek van de Prinsengracht en de Brouwersgracht werden in vervlogen tijden lekkere dingen verkocht. Tijdens schaatswinters stond daar dan een koek-en-zopientent.

Zo verstopt Amsterdam zijn bijzondere schaatsgeschiedenis van zo'n achthonderd jaar. Pronk en Mulder hebben die vastgelegd in stadswandelingen en -fietsochten van zeven tot vijftig kilometer lang – krioelend door steegjes, hofjes en open water. De langere routes voeren ook langs de buitengebieden, zoals Ouderkerk aan de Amstel. Het idee is om deze toertochten digitaal beschikbaar te stellen via de website Verzamelkringdepoolster.nl, maar dat is nog niet gebeurd. Het boek over de Amsterdamse schaatsgeschiedenis is hier echter ook te koop.

Straatnamen met schaatsgeschiedenis:

- **Het IJbaanpad naast het Olympisch Stadion.** Hier lag van 1937 tot en met 1989 de baan van de Amsterdamsche IJclub
- **Willem Augustinstraat in de Laan van Spartaan.** Zie pagina 26.
- **Janna van der Weglaan in de Laan van Spartaan.** In 1917 de eerste vrouw die de Elfstedentocht uitreed.
- **Sonja Heniepad in Amsterdam-Noord.** Zie pagina 18.
- **Kees Broekmanstraat in de Sportheldenbuurt op het Zeeburgereiland.** Won in 1953 als eerste Nederlander een EK allround, in hetzelfde weekend als de Watersnoodramp.
- **Jaap Havekottelaan in de nieuwbouwwijk Plantage de Sniep in Diemen.** Zie pagina 34.
- **Sjoukje Dijkstralaan in Hoofddorp.** Zie pagina 38.

2018 **Levend erfgoed**

Het jaar 2018 is bijzonder voor het schaatsen, omdat het WK allround dan precies 125 jaar bestaat. Het is daarmee het oudste wereldkampioenschap, dat nog volgens de oorspronkelijke opzet wordt verreden – zoals in 1892 vastgelegd met een vierkamp.

Voor Amsterdam is het jaar 2018 extra bijzonder, omdat het WK allround dan voor de eerste keer sinds 1893 weer in onze stad wordt georganiseerd, om zo het 125-jarig bestaan te vieren. Het vindt niet plaats op de originele plaats achter het Rijksmuseum, maar enkele kilometers verderop, in het Olympisch Stadion.

Een geschiedenis van eeuwen

Schaatsen in Amsterdam is zo al eeuwen in beweging, en de geschiedenis gaat veel verder terug dan die 125 jaar WK Allround. De eerste melding van een provinciale schaatstocht door Amsterdam is ouder dan de eerste melding van een Elfstedentocht. Op schilderijen worden al eeuwenlang winterse taferelen in Amsterdam vastgelegd.

Maar de Amsterdamse invloed gaat nog veel verder. In Durgerdam legde Co Lassche de basis voor de Viking-schaats, die vanaf 1948 in samenwerking met Jaap Havekotte uitgroeide tot de huidige gigant in Almere. In 1961 werd de Jaap Edenbaan geopend als eerste 400 meter-kunstijsbaan van ons land – inmiddels de oudste ter wereld. De eerste profwedstrijd ooit in het langebaan-schaatsen werd in 1972 op deze baan verreden. Op de Vrije Universiteit begon

Gerrit Jan van Ingen Schenau aan zijn onderzoek naar de klapschaats, wat uiteindelijk leidde tot de grootste sportieve revolutie die deze sport heeft meegemaakt.

Schaatsen dient hier als vermaak, als bedrijfstak en als wetenschappelijk onderzoeksgebied.

Verder zijn vanuit Amsterdam belangrijke sportieve bijdrages geleverd aan het schaatsen in al zijn vormen. Gonne Donker uit het nabijgelegen IJpendam was in 1937 de eerste Nederlandse vrouw ooit op een WK allround. Sjoukje Dijkstra begon als klein meisje met kunstschaatsen op de baan in de Apollohal. Carry Geijssen was in 1968 de eerste Nederlandse langebaanschaatser met olympisch goud. En het verhaal van Willem Augustin over zijn nachtelijke fietstocht in 1941 van Amsterdam naar Leeuwarden is het mooiste elfsteden-verhaal aller tijden.

Historische cirkel

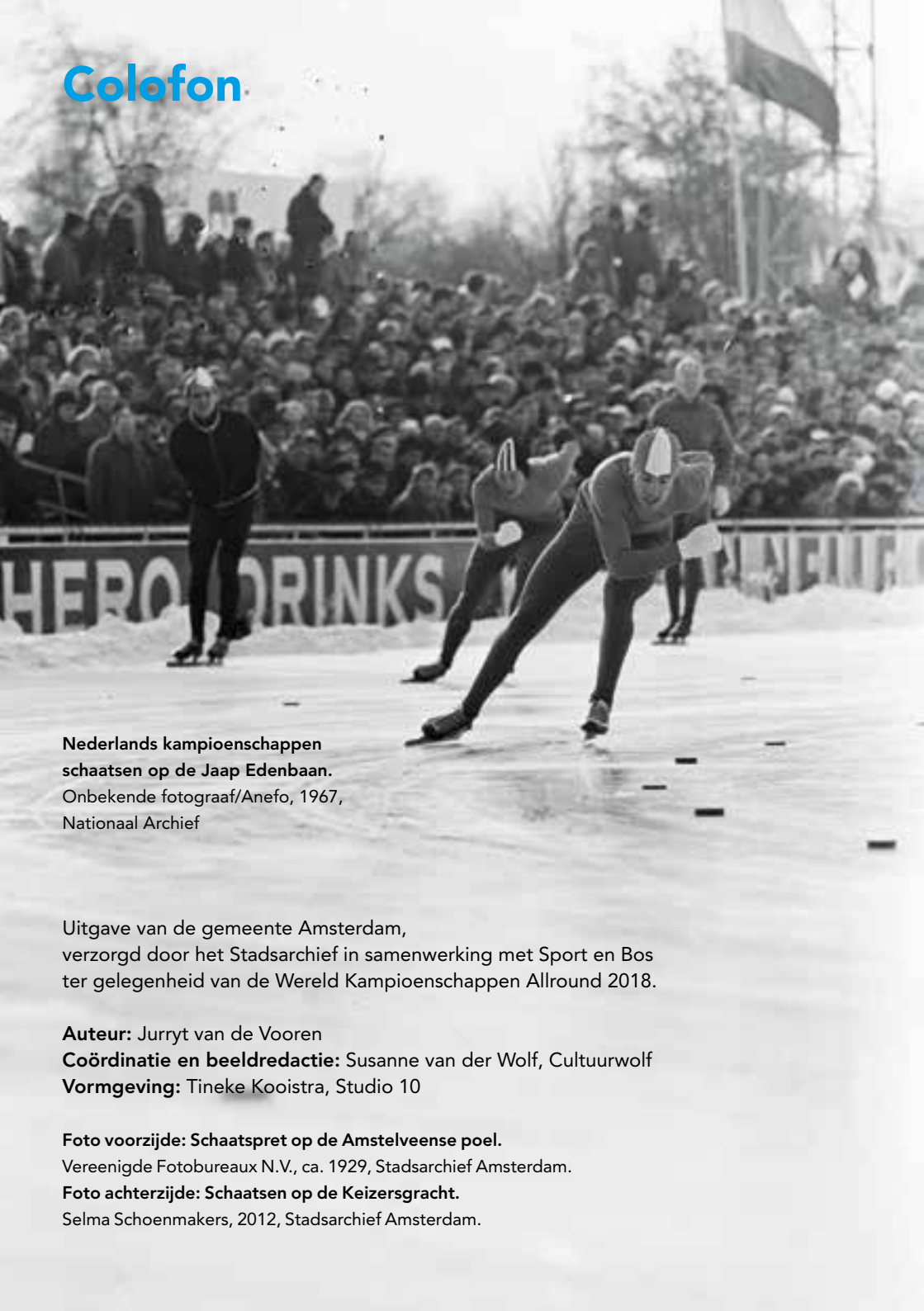
Amsterdam heeft daarmee een bijzondere schaatsgeschiedenis, die ook veel zegt over de stad zelf. Schaatsen dient hier als vermaak, als bedrijfstak en als wetenschappelijk onderzoeksgebied. Dat juist

Schaatsbaan op het Museumplein, op de achtergrond het Rijksmuseum. Edwin van Eis, 2014

in het Olympisch Stadion in 2014 voor de eerste keer de Coolste Baan werd gebouwd als vernieuwend concept in een eeuwenoude traditie past daarom geheel in de stedelijke schaatsgeschiedenis.

Zonder dat iemand het eigenlijk in de gaten heeft, is de historische cirkel in 2018 rond, precies 125 jaar na het eerste WK allround. De geschiedenis heeft zichzelf gestuurd.

**Nederlands kampioenschappen
schaatsen op de Jaap Edenbaan.**
Onbekende fotograaf/Anefo, 1967,
Nationaal Archief

Uitgave van de gemeente Amsterdam,
verzorgd door het Stadsarchief in samenwerking met Sport en Bos
ter gelegenheid van de Wereld Kampioenschappen Allround 2018.

Auteur: Jurryt van de Vooren
Coördinatie en beeldredactie: Susanne van der Wolf, Cultuurwolf
Vormgeving: Tineke Kooistra, Studio 10

Foto voorzijde: Schaatspret op de Amstelveense poel.
Vereenigde Fotobureaux N.V., ca. 1929, Stadsarchief Amsterdam.
Foto achterzijde: Schaatsen op de Keizersgracht.
Selma Schoenmakers, 2012, Stadsarchief Amsterdam.